

EVA KUČEROVÁ

K OTÁZCE CÍLŮ MULTIKULTURNÍ VÝCHOVY¹ ON THE GOALS OF MULTI-CULTURAL EDUCATION

Úvod

Po půl století života v totalitě a uzavírání se před okolním světem vstoupila náhle česká společnost do prostoru vnitřně i navenek svobodného a pluralitního. Padl umělý a vnucený mýtus o homogenní české společnosti. Ukazuje se, že již není udržitelné, aby byly děti příslušníků minority, která spoluobývá českou kotlinu víc než pět století, paušálně posílány do zvláštních škol jako nevzdělavatelné. Z národa někdejších politických štvanců a potenciálních gasterbeiterů se stáváme národem potenciálních zaměstnavatelů obyvatel z ekonomicky nebo politicky méně šťastných zemí. S naším postupným začleňováním se do Evropské Unie se tento trend ještě prohloubí. Jsou však na tuto situaci připravena současná vzdělávací zařízení všech stupňů? Je na tyto rychle postupující proměny připravena i naše pedagogická věda? Jsou na tyto změny připraveni samotní učitelé? Ve své diplomové práci jsem se zamýšlela nad tím, jakým způsobem by měla současná pedagogika reagovat na potřeby dnešní pluralitní společnosti. Analyzovala jsem dostupné teoretické práce zabývající se fenoménem multikulturalismu a na základě této analýzy jsem se pokusila stanovit optimální východiska a z nich vyvodit konkrétní cíle multikulturní výchovy. Snažila jsem se tedy o jakési přemostění mezi ryze teoretickými pracemi a metodickými příručkami multikulturní výchovy.

Multikulturní výchova je relativně novým pojmem současné pedagogiky a každý autor zabývající se touto problematikou ji chápe poněkud rozdílně (např. Průcha, 2001, Šišková 2000, aj.). Proto jsem považovala za užitečné, spíše než vymýšlet další novou definici, poukázat na společné znaky existujících pojetí. Samotný termín multikulturní výchova je u nás v současnosti právem vytlačován termínem interkulturní výchova, který etymologicky více zdůrazňuje vztahy mezi kulturami. Termín multikulturní výchova je více užíván v anglosaském prostředí, zatímco interkulturní výchova je pojmem užívaným v Evropské unii.

¹ Článek shrnuje některé závěry diplomové práce obhájené na Ústavu pedagogických věd FF MU v roce 2003.

V zásadě se ale oba termíny významově překrývají. Mně osobně danou problematiku nejvíce ozřejmila aktivní účast na několika vzdělávacích projektech (Varianty, Multikulturální centrum Praha, Step by Step atd.).

Překonání postmodernismu

Mým východiskem k multikulturalismu se stala postmoderní filozofie, která se již od počátku snaží reagovat na kulturní pluralitu a upozorňovat na hegemonii kultur (Bauman, 1995). Dnešní multikulturální diskurz se stále vrací k postmoderním konceptům, například když polemizuje o univerzalitě lidských práv (je ženská obřízka pouhým kulturním koloritem nebo jde o porušování lidských práv?), nebo ve svých úvahách o modelech integrace (do jaké míry znamená integrace kulturní unifikaci, není lepší setrvat v „radikální pluralitě“?) (Welsch, 1993) apod.

Současný kritický multikulturalismus však neponechává člověka v pouhé postmoderní „dekonstrukci“ (Derrida, 1993) obecně přijímaných názorů, odmítá libovolný přístup „anything goes“ (Welsch, 1994) a konstruktivně hledá společný základ hodnot pro formování modelů soužití. Místo „radikální plurality“ pak vyzývá k dialogu kultur, spolupráci a k boji s předsudky. Především však existenci více kultur považuje za pozitivní přínos pro všechny členy pluralitní společnosti.

V návaznosti na Foucaultovo „rýt pod vlastníma nohama“ (Grenz, 1997) můžeme v dnešním kritickém multikulturalismu spatřovat snahu o neustálou konfrontaci vlastního názoru s ostatními, úsilí neprosazovat svoje řešení tím, že zneužijí svou autoritu na úkor druhých a touhu najít nejlepší řešení pro všechny. Postmoderní zřeknutí se teze, že existuje „naše jediná pravda“, ať už politická, nacionalistická nebo náboženská, by nás mělo vést k hlubšímu respektu k druhým a je tudíž dobrou přípravou na obohacující dialog kultur. Postoj, který odmítá hierarchizaci kultur (Rorty, 1982), jejich vyhodnocování jako lepší či horší, pak zajišťuje všem účastníkům rovnocennou pozici v dialogu.

Formování vlastní identity – první krok

Budeme-li uvažovat o tom, jaké cíle je dobré zahrnout do multikulturální výchovy, musíme postavit na první místo otázku vlastní identity. Formování postoje člověka k sobě samotnému je prvním krokem, který může zásadně ovlivnit postoj k ostatním lidem a kulturám. Nezodpovězené otázky kdo jsem a kam patřím, mohou stát za mnohými problémy, které nám přináší multikulturální společnost, a bez odpovědi na ně nelze vstoupit do rovnocenného dialogu.

Při položení otázky, co vlastně tvoří naši identitu, narazíme na pojmy, jako jsou: národ, rasa, etnický původ, skupinová identita atd. Učitelé multikulturální výchovy často řeší dilema, zda vůbec zařazovat do výkladu pojmy jako je rasa, národnost atd. Jedni míní, že „rasa je ideologický konstrukt využívaný k manipulaci“ (McCarthy, 1993). Mají dojem, že to vede pouze k vytváření umělých bariér mezi dětmi, které by rozděl, například v barvě pleti, pravděpodobně ani nevnímaly.

Na druhé straně existuje názor, že rasa je každodenní realitou. Definice rasy se v myslích lidí vyvíjela po staletí a na jejím základě jsou lidem připisovány

zájmy, statusy, role apod. Proto prý nelze popřít, že naše společnost je vytvořená na základě rasy, třídy, kasty, etnického původu apod. a být bez rasové identity by znamenalo nemít identitu žádnou. Rozpuštění znaků jednotlivých kategorií definujících člověka by podle tohoto názoru vedlo k falešné univerzalizaci a asimilaci.

Známa autorka M. A. Youngová uvádí zajímavý smlouvající kompromis. Navrhuje nejprve rozpustit skupinovou identitu do té míry, kdy barva pleti bude znamenat totéž co barva očí (tzn. dojde k přirozené rovnocennosti) a pak potvrdit skupinovou identitu v pozitivním smyslu (Barša, 1999). Její návrh se může zdát právem příliš teoretický a pro výchovu ve třídě nepraktický. Za jiné možné řešení považuji nezdůrazňování biologičnosti těchto kategorií (odlišnosti v barvě pleti apod.), ale naopak podtržení jejich kulturně identifikačních funkcí (tradice, zvyky). Ty jsou základními stavebními kameny pro formování vlastní identity, při hledání společných hodnot a otevírají možnosti vzájemného obohacení v multikulturním prostředí.

Domnívám se, že se potřeby sociologicko-historického zakotvení jedince není třeba bát a už vůbec ne ji negovat. Podmínkou ale je neupadnout do nekritické ideologizace jedné skupiny (rasově, etnicky nebo jinak založené), nebo do degradace a opovrhování „těch druhých“.

Vztah k druhým: inkluze a uznání

Psychologická zkoumání dokázala, že se identita vytváří v interakci. Z toho tedy vyplývá, že identita neexistuje bez vztahu. Jaký vztah k druhým lidem a skupinám by měla proto multikulturní výchova formovat? Primárně by mělo jít o odstraňování negativních důsledků současných strategií soužití – sociálního vyloučení a neuznání.

Co se týče prvního jevu, stojí v centru pozornosti odborníků koncept nazývaný „my versus oni“ nebo „my a ti druzí“ (Barth, 1969), který odhaluje negativní důsledky hierarchické skupinové identifikace. Kromě toho, že se vedou antropologické, psychoanalytické a jiné diskuse o tom, že tento způsob skupinové identifikace je přirozený nebo dokonce vrozený (podobně bychom asi mohli diskutovat o tom, zda jsou sklony k vraždám a loupežím vrozeny), bylo by pro nás pouhé odkazování se na přirozenost tohoto jevu blahosklonnou záminkou k ospravedlnění postojů, které stojí za mnohými mezikulturními konflikty a genocidami.

Pro multikulturní výchovu je důležité, že nám tento koncept pomáhá lépe porozumět důsledkům hierarchické skupinové identifikace, tzv. předsudkům. Předsudky většinou vznikají na základě nedostatečné nebo pomýlené informace přijímané z jiných zdrojů a ne z osobní zkušenosti. Předsudky se rády stávají společensky akceptovanou normou, která nemusí mít daleko k ideologii. Sama sebe pak skupina vnímá jako pozitivní, nadřazenou a vyvolenou. Těm ostatním bude připisovat špatné vlastnosti a všemožné ohavnosti. Předsudky jsou negativními postoji vůči skupinám, které mají ospravedlnit a posílit jejich diskriminaci a to na základě jejich členství ke skupině a nikoli osobních vlastností (Hayesová, 1998).

V této souvislosti se pak rozvoj kritického myšlení a schopnost pracovat s informacemi zdají být těmi nejdůležitějšími dovednostmi, které by si děti měly ve škole osvojit. Samozřejmě nelze při stanovování cílů opomenout ani emocionální a behaviorální složku předsudků. Ať už je sdílená informace jakákoli, obsahuje-li v sobě emoční náboj, bude mít mnohem větší dopad. Nelze se divit, že pak například zkreslená dezinformace spojená s pocity nadřazenosti dokáže u některých jedinců agresivitu. Velmi zjednodušeně můžeme říct, že u dětí by se tedy měly rozvíjet pocity sounáležitosti, otevřenosti a zodpovědnosti. K tomu jistě kromě osobních setkání s příslušníky minorit mohou pomoci různé zážitkové metody (hraní rolí apod.), které rozvíjejí právě sociální kompetence. V neposlední řadě nesmí učitel přehlédnout, že k sociálnímu vyloučení může docházet na úrovni třídního nebo školního kolektivu. Myšlenka „my s nimi“ místo „my proti nim“ by měla být základním principem každého skrytého školního kurikula.

Druhým negativním jevem současných strategií multikulturního soužití je neuznání. Proč by měl člověk vlastně uznat, že všichni mají stejnou hodnotu a tudíž i stejná práva a riskovat tím, že odloží-li svoji nadřazenost, ztratí část svého sebevědomí (jakkoli nezdravě vybudovaného)?

Na psychologické premise, že pro rozvíjení identity je potřeba uznání, se shodují všichni multikulturalisté. Nadto jedna skupina tvrdí, že z antropologického hlediska jsou všechny kultury a všichni jedinci obdařeni zvláštní nezaměnitelnou jedinečností. Neexistují podle nich žádná objektivní měřítka pro hodnocení kultury, a proto nemůže být jedna kultura lepší nebo horší než druhá. Jiní multikulturalisté přiznávají univerzální důstojnost všem jedincům a společně na základě společného lidství. Ideál uznání rovnosti je podle nich založen na uznání všech lidí, jakožto příslušníků lidského druhu a tím pádem rovnoprávných jedinců (Gutmanová, 2001).

Ať už se učitel multikulturní výchovy přikloní k jednomu či druhému názoru nebo použije syntézy obou, bude z toho vyplývat, že ve školním kurikulu bude muset poskytnout prostor i jiným kulturám. Pro jedince i celou společnost to bude znamenat velké obohacení. Opravdové uznání a začlenění neznamená pouhé studium etnik a doplnění kánonu mrtvého bílého muže o kánon mrtvých černých nebo jinak zbarvených mužů či žen, kteří by odpovídali našim standardům „vysoké kultury“. Je naopak založeno především na poznávání skutečného života minorit žijících v multikulturní společnosti a na změně doposud ustálených měřítek hodnocení, (lepší / horší), na budování úcty k jiným tradicím a na solidaritě s ostatními.

Závěrem

Při stanovování konkrétních pedagogických cílů multikulturní výchovy (viz tabulka) je třeba vycházet z poznatků disciplín jako je filozofie, psychologie, sociologie, antropologie a dalších disciplín. Hlubokou kritickou analýzou pramenů je třeba nejprve dojít k vlastním teoretickým závěrům ohledně modelů multikulturního soužití. Aby člověk mohl změnit svůj vztah k ostatním, musí nejdříve začít u změny sebe-pojetí. Proto jsem v prvním kroku hledala výcho-

diska, na jejichž základě by se daly formulovat cíle pro formování vlastní identity. Dospěla jsem k názoru, že jedinec musí vědět kdo je a kam patří, aby mohl vstoupit do rovnocenného dialogu s nositeli jiných kultur. V druhém kroku potom musí multikulturní společnost vyřešit otázku sociálního vyloučení odstraněním předsudků vůči „těm jiným“. Musí mimo jiné přestat hodnotit sebe a okolí na ose lepší – horší a s úctou vnímat jiné tradice.

Každodenní praxe nás přesvědčuje o naprosté nezbytnosti multikulturní výchovy. Propojování světa, konfrontace různých názorů a tradic, zjednodušeně multikulturní společnost, může být pro nás všechny velkým obohacením. Záleží na nás, jak budeme svět a život chápat a jak dokážeme využít to, co nám tento otevřený a svobodný svět nabízí.

Tabulka: Přehled nejdůležitějších cílů vyplývajících ze stanovených východisek:

<i>Znalosti žáků:</i>	<i>Dovednosti:</i>	<i>Postoje:</i>
<ul style="list-style-type: none"> • žáci porozumí svému historické zakořenění a budou je rozvíjet • budou mít znalosti o skutečném životě minorit a socio-kulturních skupin • místo srovnání horší-lepší budou vědět, že kultury na sobě mohou mnohé cenit a navzájem se obohacovat • budou znát příčiny a úskalí předsudků, nacionalismu a etnicky motivovaného násilí • budou si uvědomovat úskalí zjednodušení postoje vyčleňování na „my a ti druhí“ • pochopí, že jejich postoj vůči okolí (uznání-neuznání) ovlivňuje seberecepty ostatních 	<ul style="list-style-type: none"> • budou umět kriticky hodnotit své jednání i historické a současné události a rozeznávat projevy etnocentrismu a předpojatosti • budou umět analyzovat příčiny i zdroje předsudků a hledat cesty, jak s nimi bojovat • budou umět kriticky hodnotit projevy jiných kultur • budou umět konstruktivně diskutovat (naslouchat, dodržovat pravidla, efektivně se vyjadřovat a komunikovat) a spolupracovat s ostatními • budou umět najít společné řešení nekonfliktní cestou • dokáží aplikovat kognitivní závěry do běžného života (čelit projevům intolerance a přispívat k nekonfliktnímu soužití) 	<ul style="list-style-type: none"> • budou mít úctu ke své tradici, zároveň ji nebudou nepovažovat za lepší-horší, ale za svoji • budou mít úctu k ostatním tradicím • budou respektovat a uznávat rovnost všech lidí a jejich lidská práva • budou otevřeni redefinici vlastního pojetí a kritickému postoji ke skupinové stereotypizaci • budou ochotni sdílet prostor s ostatními kulturami, budou mít živý zájem o ostatní kultury • budou cítit potřebu osobní angažovanosti a zodpovědnosti za své jednání a za soužití v multikulturní společnosti

LITERATURA

- BARŠA, Pavel. *Politické teorie multikulturalismu*. Brno: CDK, 1999. s.141–150.
- BARTH, Frederick, (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little, Brown Company, 1969, s. 9–39.
- BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 163.
- DERRIDA, Jean-Jacques. *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa, 1993, s. 303.
- EAGLETON, Terry. *Idea kultury*. Brno: Host, 2001, s. 25.
- GRENZ, Stanley. *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997, s. 125.
- GUTMANOVÁ, Amy (ed.) *Multikulturalismus, zkoumání politiky uznání*. Praha: AV ČR, 2001, s. 67.
- HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2001, s. 123.
- KUČEROVÁ, Eva. *Příspěvek k teoretickým východiskům cílů multikulturální výchovy*. Diplomová práce. Brno: MU, 2003.
- LYOTARD, Jean-Francois. *O postmodernismu*. Praha: AV ČR, 1993.
- MCCARTHY, Cameron (ed.) *Race and Represantion in Education*. New York: Routledge, 1993, s. 3–7.
- PRŮCHA, Jan. *Multikulturální výchova. Teorie – praxe – výzkum*. Praha: ISV, 2001. s. 38.
- RORTY, Richard. *The Consequemces of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982, s. 166.
- ŠIŠKOVÁ, Tatjana (ed.) *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998, s. 8.
- Varianty – Interkulturální vzdělávání*. Kol. autorů. Praha: LN, 2002, s. 13.
- WELSCH, Wolfgang. *Postmoderna – pluralita jako etická hodnota*. Praha: KLP, 1993, s. 38
- WELSCH, Wolfgang. *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994, s. 164.

SUMMARY

The contribution is based on the author's thesis in which she has contemplated how the contemporary pedagogy should react to the needs of today's pluralistic society. Having analyzed the available theoretic works on multi-culturalism, the writer endeavoured to set up the best possible starting points and deduct specific targets of multi-cultural education. So, this study is a kind of bridge between purely theoretic works and the methodical manuals of multi-cultural education. Consequently, multicultural education seems to be most needful. The inter-connection of the world, the confrontation of varied opinions and traditions – in other words, the multi-cultural society – may become a benefit to anyone. The decisive point is how we can comprehend such open and free world and employ whatever such world offers to us.